

В. В. Котенко. Поселення херсонеської хори Маслини у Північно-Західній Тавриці.

Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. 228 с.

Останнім часом спостерігається підвищення наукового інтересу до стародавньої історії та археології Північного Причорномор'я, пов'язане з прагненням зрозуміти особливості й конкретизувати загальну концепцію розвитку грецьких держав і народів у даному регіоні. У 2017 р. історія археологічних досліджень Північного Причорномор'я поповнилась монографією кандидата історичних наук Вікторії Володимирівни Котенко, яку присвячено вивченню поселення Маслини на північному кордоні Херсонеського полісу. Всебічне дослідження даного поселення як частини хори одного з найбільших полісів Північного Причорномор'я — Херсонеса Таврійського дозволяє виявити особливості політичного упорядкування, економічного та культурного розвитку цього античного центру, простежити його кордони під час найвищого розквіту на теренах Північно-Західної Таврики.

Археологічні дослідження поселення Маслини проводилися в період з 1972 по 1985 рр. під керівництвом доцента кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського університету В.О. Латишевої, що дало можливість накопичити значний масив інформації (Латышева 1972; 1973; 1974; 1975; 1976; 1978; 1981; 1984; 1985). На сучасному етапі виявилась нагальна необхідність детального вивчення всієї колекції знахідок, яка залишалася неопублікованою, аналізу існуючого та залучення до наукового обігу, з використанням сучасних методів дослідження, масового археологічно-

го матеріалу з розкопок поселення. Зазначимо, що до книги В.В. Котенко не було створено жодної комплексної роботи, яка б узагальнила відомості про дане античне поселення в системі Херсонеської хори та дозволила виявити його місце та роль в системі античних пам'яток регіону. Тема, в цілому, належить до малодосліджених у вітчизняній історіографії, що підвищує її науково-пізнавальну та практичну цінність.

В монографії детально розглянуто історію археологічних досліджень поселення Маслини, зроблено загальний огляд історіографічного доробку, вивчені різні точки зору радянських та сучасних вітчизняних дослідників з приводу причин проникнення Херсонесу Таврійського в регіон Північно-Західної Таврики, виявлена необхідність переосмислення застарілих гіпотез. Наприклад, цінним є спростування дослідницею, на основі аналізу археологічних джерел, припущення про військову колонізацію регіону та трактування зведення тут фортифікацій в якості засобу оборони проти скіфів (с. 37). Такий підхід дозволив автору монографії у кожній частині роботи акцентувати увагу на недосліджених раніше або дискусійних аспектах.

Положення та узагальнення, представлені в монографічному дослідженні, значною мірою є новими, базуються на широкій джерельній базі, яка включає весь комплекс археологічних матеріалів повністю розкопаного античного поселення в сільській окрузі Херсонесу Таврійського. Археологічні джерела класифіковані за категоріями і типами, додатково використовуються нумізматичні джерела та дані з польової документації В.О. Латишевої. Автор використовувала архівні матеріали Інституту археології НАН України, Музею археології ХНУ імені В.Н. Каразіна. Застосування всіх цих джерел в комплексі дозволяє дійти висно-

* РУЧИНСЬКА Оксана Анатоліївна — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, ruoks69@gmail.com

вку про вірогідність наведеного в дослідженні фактичного матеріалу та правомірність основних положень роботи.

Безумовним плюсом роботи є спроба загальної планувальної реконструкції поселення, детальний аналіз керамічного комплексу, виявлення хронології та атрибуції окремих груп матеріалу. Необхідним є також критичне переосмислення ряду теоретичних позицій відносно економічного розвитку Херсонського полісу, розпочате В.В. Котенко. Наприклад, встановлення місця поселення Маслини в транзитній торгівлі з сусіднім Ольвійським полісом, взаємовідносин з варварським населенням в межах хори Херсонесу (с. 149—150, 161—162).

Зазначимо, що після майже сорокарічного вивчення цієї античної пам'ятки: розвідок, обстежень та планомірних розкопок (Щепинський, Черепанова 1974, с. 62—65; Шеглов 1978, с. 40; Смекалова 2010, с. 4—6), поселення Маслини залишається недостатньо вивченим, тому не можна не визнати значущою спробу автора залучити до наукового обігу на сучасному рівні масового археологічного матеріалу з розкопок (близько чотирьох тисяч одиниць), аналіз якого відображено у багатьох додатках та ілюстраціях, що допомагають провести підрахунки та відображають оригінальність роботи. Заслуговує уваги старанність і специфічність проведеної в дослідженні роботи з масовими матеріалами. Саме такий підхід забезпечив значний елемент наукової новизни монографії В.В. Котенко, яка проявляється, перш за все, через комплексне використання як археологічних, так і історичних джерел і відповідних наукових методів, а також в контекстному узагальненні проблеми.

Важливо, що в роботі постійно переплітаються викладення археологічного матеріалу, його аналіз та узагальнення, в яких автор дає власне бачення особливостей матеріальної культури мешканців поселення Маслини.

В цілому прийнятна структура монографії дозволила зосередитися на основних напрямках, вузлових аспектах проблеми. Книга складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, докладного списку використаних джерел і літератури, 6 додатків, списку ілюстрацій. Композиційній структурі притаманні логічність та послідовність.

Важливою частиною першого розділу є вивчення основних етапів археологічного дослідження поселення Маслини. Автор ретельно розглянула внесок П.М. Шульца, О.М. Ще-

глова, А.О. Щепинського, О.М. Черепанової, які розпочали дослідження Маслин, зазначивши, що попереднє датування поселення III—II ст. до н. е., в ході подальшого вивчення було розширене. Особливу увагу в дослідженні приділено діяльності загону Харківського університету в складі Північно-Кримської експедиції ІА АНУ, який на чолі з В.О. Латишевою проводив багаторічні систематичні розкопки поселення Маслини.

Достовірність отриманих В.В. Котенко висновків забезпечена глибоким знанням історіографічної традиції. Автором враховані всі нові тенденції, пов'язані з виявленням палеогеографічної ситуації в античній Північно-Західній Тавриці, питаннями формування хори Херсонесу та її економічного розвитку, що проявилися в останнє десятиліття в роботах В.О. Кутайсова, Т.М. Смекалової, А.В. Буйських, В.В. Крапівіної, М. Хансена та інш. Значну кількість історіографічного списку складають роботи, що вийшли вже в новому, XXI ст., зокрема в останнє десятиліття. Це дало можливість чітко визначити сучасний стан вивченості теми й знайти шляхи вирішення поставлених проблем.

Міркування дослідниці базуються на широкій джерельній базі, передусім представленій залишками матеріальної культури, що чітко розділені на декілька категорій: будівельні рештки, керамічний комплекс, предмети побуту. В результаті автором книги здійснюється кваліфікований аналіз зазначених джерел, дається їх самостійна інтерпретація. Разом з тим, видається, що для інтерпретації археологічного матеріалу з поселення Маслини та проведення аналогій, на наш погляд, необхідне використання античного наративу стосовно Північного Причорномор'я, а також активне залучення епіграфічного матеріалу та виокремлення керамічної епіграфіки як особливої категорії джерел.

У наступних трьох розділах книги моделюються три основні напрямки дослідження: 1) особливості забудови поселення, 2) керамічний комплекс, 3) взаємовідносини поселення з Херсонесом, іншими полісами в системі транзитної торгівлі та місцевим варварським населенням.

Заслуговує на увагу висновок автора про характер монументального будівництва, який за прийомами є традиційним і пов'язаним з міською архітектурою та будівельною діяльністю Херсонеса. Розкриваючи питання забудови пам'яток херсонеської хори, на прикладі посе-

лення Маслини, В.В. Котенко акцентує увагу на тому, що садиби сільськогосподарських периферійних пунктів були в архітектурному відношенні підпорядковані принципам міської забудови і блокувалися за квартальним принципом. На базі комплексного аналізу садиб автором зроблено висновок про багатофункціональний характер цих комплексів, в яких башти мали, перш за все, житлову і господарську функцію. Дослідження забудови селища за межами укріплення, зі східної частини поселення, дозволило дійти висновку про компактне місцепроживання ремісничого населення, яке етнічно не ідентифіковане однозначно.

Цілком обґрунтованим є твердження автора, що на поселенні Маслини було відсутнє власне гончарне виробництво, масова реміснича продукція надходила сюди переважно з Херсонеса Таврійського і була або місцевого полісного виробництва, або довізною з інших причорноморських та середземноморських центрів. Слід відзначити виявлений дослідницею спектр вжиткових форм, які були характерні для елліністичного часу. Безумовним плюсом роботи є проведення класифікаційного дослідження певних видів форм посуду впродовж всього часу існування пам'ятки, яке базується на матеріалах всього поселення, а не окремих комплексів. Заслужує на увагу думка автора щодо ольвійського експорту сіролощеної кераміки, яка використовувалась в поселенні Маслини в якості парадного посуду, поряд із чорнолаковою керамікою, і часто імітувала її форми. Цікавим є висновок відносно скіфської ліпної кераміки, яка зустрічається в межах поселення, і відображає еліно-варварські міжетнічні контакти. Влучним є зауваження дослідниці щодо наявності у приміщеннях баштового комплексу одиничних фрагментів кизил-кобинської кераміки, що вказує лише на економічні зв'язки між еллінським та таврським населенням, яке не було пов'язано з середовищем грецької общини.

Фундаментальний аналіз керамічного комплексу поселення Маслини дозволив В.В. Котенко довести наявність налагоджених економічних стосунків між поселенням та центром полісу і включення Маслин до торговельних зв'язків Херсонесу. Безумовним плюсом роботи є спроба побудувати модель контактів між Ольвією та Херсонесом Таврійським в елліністичний період шляхом співставлення археологічних матеріалів з рубіжних поселень обох держав. Це привело до висновку про існування певної контактної зони, де перетиналися

інтереси Херсонеської держави, Ольвійського полісу та варварського населення.

Відсутність в забудові поселення Маслини з другої половини IV до середини II ст. до н. е. типових елементів оборонного будівництва навела автора дослідження на думку щодо мирного співіснування в цій зоні мешканців Херсонеського полісу з Ольвійським та місцевим тавро-скіфським населенням.

У висновках зазначається, що багатофункціональний будівельний комплекс поселення Маслини існував з 40-х рр. IV ст. до н. е. і до загибелі поселення у середині II ст. до н. е. Поява такої великої поселенської структури на межі кордонів хори була зумовлена ключовою необхідністю контролю над цією територією з боку Херсонеського полісу. Автор підкреслює мультикультурний характер пам'ятки, яка знаходиться в так званій контактній зоні, де перетинаються інтереси Херсонеса Таврійського, Ольвії Понтійської та варварів.

В цілому, позитивно оцінюючи монографію В.В. Котенко, вважаємо за необхідне висловити деякі свої побажання щодо змісту дослідження. Бажано було показати, яким чином авторка в реконструкції матеріальної культури поселення Маслини враховує еволюцію ідеологічних переконань, тобто духовну культуру населення. На наш погляд в Розділі 4 потрібно було виділити не лише економічні, а й культурні контакти в напрямках поліс-хора, поліс-поліс, поліс-варварське населення.

Додаткових доказів потребує висновок щодо виникнення у II ст. до н. е. поза межами обвідних стін поселення Маслини, після загибелі античних садиб, селища близького до пізньоскіфського типу з компактним проживанням населення, зайнятого ремісничою діяльністю (с. 87—88, 159—160). Деякі сумніви викликає й період його виникнення.

Виділення більш чітких критеріїв будівельних комплексів, характерних поселенню Маслини, дозволили б виявити окремі категорії приміщень з орієнтиром на місцеву специфіку забудови. Корисним могло бути використання аналогій археологічних свідчень з полісів Західного Причорномор'я, наприклад, матеріалів дорійського Каллатісу, полісу, який за характером культури був близьким до Херсонесу.

Однак наведені побажання не стосуються основних концептуальних положень дослідження і можуть становити предмет дискусій. Самостійність висновків автора не викликає сумнівів, а запропоновані автором гіпотези уявляються цікавими і науково обґрунтованими.

ми. Книга В.В. Котенко виконана на високому науково-теоретичному рівні, є оригінальним, самостійним, закінченим дослідженням, яке має теоретичне і практичне значення та сприяє більш глибокому розумінню історичної ситуації у всьому регіоні Північно-Західної Таврики.

Латышева В.А. Раскопки поселения Маслины в Северо-Западном Крыму. *Археологические открытия 1972 года*. Москва, 1973, с. 301—302.

Латышева В.А. Раскопки в Северо-Западном Крыму. *Археологические открытия 1973 года*. Москва, 1974, с. 298—299.

Латышева В.А. Раскопки поселений в Северо-Западном Крыму. *Археологические открытия 1974 года*. Москва, 1975, с. 312—314.

Латышева В.А. Раскопки поселения Маслины в Северо-Западном Крыму. *Археологические открытия 1976 года*. Москва, 1977, с. 324—325.

Латышева В.А. Раскопки античного поселения Маслины в Северо-Западном Крыму. *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. 1978, вып. 156, с. 53—61.

Латышева В.А. Раскопки поселения Маслины. *Археологические открытия 1980 года*. Москва, 1981, с. 272—273.

Латышева В.А. Исследования в северо-западном Крыму. *Археологические открытия 1983 года*. Москва, 1984, с. 305—306.

Латышева В.А. Некоторые итоги раскопок поселения Маслины в Северо-Западном Крыму. *Вестник Харьковского университета*. 1985, № 268, с. 100—107.

Смекалова Т.Н. П.Н. Шульц — первооткрыватель археологических памятников Тарханкутского полуострова. *Археологические разведки на полуострове Тарханкут*. Симферополь, 2010 (Материалы к археологической карте Крыма, вып. 3), с. 4—6.

Щеглов А.Н. Северо-Западный Крым в античную эпоху. Ленинград, 1978.

Щепинский А.О., Черепанова О.М. Пам'ятки античного часу на березі Каркінітської затоки. *Археологія*. 1974, № 13, с. 62—65.

Надійшла 03.07.2018

References

Latysheva V.A. Raskopki poselenia Masliny v Severo-Zapadnom Krymu. *Arkheologicheskie otkrytia 1972 goda*. Moskva, 1973, pp. 301-302.

Latysheva V.A. Raskopki v Severo-Zapadnom Krymu. *Arkheologicheskie otkrytia 1973 goda*. Moskva, 1974, pp. 298-299.

Latysheva V.A. Raskopki poselenii v Severo-Zapadnom Krymu. *Arkheologicheskie otkrytia 1974 goda*. Moskva, 1975, pp. 312-314.

Latysheva V.A. Raskopki poselenia Masliny v Severo-Zapadnom Krymu. *Arkheologicheskie otkrytia 1976 goda*. Moskva, 1977, pp. 324-325.

Latysheva V.A. Raskopki antichnogo poselenia Masliny v Severo-Zapadnom Krymu. *Kratkie soobshchenia Instituta arkheologii AN SSSR*. 1978, iss. 156, pp. 53-61.

Latysheva V.A. Raskopki poselenia Masliny. *Arkheologicheskie otkrytia 1980 goda*. Moskva, 1981, pp. 272-273.

Latysheva V.A. Issledovania v Severo-Zapadnom Krimu. *Arkheologicheskie otkrytia 1983 goda*. Moskva, 1984, pp. 305-306.

Latysheva V.A. Nekotorye itogi raskopok poselenia Masliny v Severo-Zapadnom Krimu. *Vestnik Kharkovskogo universiteta*. 1985, no. 268, pp. 100-107.

Smekalova T.N. P.N. Shults - pervootkryvatel arkheologicheskikh pamyatnikov Tarkhankutskogo poluostrova. *Arkheologicheskie razvedki na poluostrove Tarkhankut*. Simferopol, 2010 (Materialy k arkheologicheskoi karte Kryma, no. 3), pp. 4-6.

Shcheglov A.N. Severo-Zapadnyi Krym v antichnuyu epokhu. Leningrad, 1978.

Shchepynskiy A.O., Cherepanova O.M. Pamiatky antychnogo chasu na berezi Karkinitskoyi zatoky. *Arkheolohiia*. 1974, no. 13, pp. 62-65.